

Aleksandra J. Kasprzak,
Stanisław S. Mielezkiewicz
Muzeum Narodowe
w Warszawie

**JOHANN HER –
STOLARZ KSIĄŻĄT
RADZIWIŁŁÓW**

Okres pomiędzy wojną północną (1700–1721) a wojną siedmioletnią (1756–1763), gdy na terenie Rzeczypospolitej panował względny spokój, sprzyjał rozwojowi gospodarczemu. Znaczny wzrost bogactwa zaowocował wzmocnionym ruchem budowlanym oraz potrzebą nabywania lub produkcji wyrobów luksusowych. Aby sprostać zapotrzebowaniu, sprowadzano do Polski rzemieślników i artystów o specjalistycznym wykształceniu, którzy reprezentowali zawody rzadko spotykane w kraju lub też poziomem wykształcenia i zdolności znacznie przewyższali miejscowych. Szukano ich najczęściej podczas wojaży zagranicznych, m.in. we Francji, Brandenburgii, Niderlandach, lub też bliżej – podczas pobytu na dworze królewskim w Dreźnie. Równie często to sami zainteresowani przybywali za dworem królewskim do Warszawy, aby na miejscu zaoferować swoje usługi magnaterii i zamożniejszym przedstawicielom szlachty.

Poczynania artystyczne często inicjowali dbający o swój zewnętrzny wizerunek Radziwiłłowie. Jedną z wybitniejszych przedstawicielek rodu, która zwracała szczególną uwagę na podniesienie splendoru rodu i własnego przez działania artystyczne, była księżna Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746), kanclerzyna wielka litewska¹. Zainicjowała ona odbudowę i przebudowę głównych rezydencji Radziwiłłowskich – zamków bialskiego i nieświeskiego, które zostały w dużym stopniu zrujnowane przez wojska szwedzkie w czasie wojny północnej, na początku XVIII w. Podobnie postąpili

---

¹ T. Kondratiuk, *Mecenat Anny z Sanguszków Radziwiłłowej (1676–1746)*, Biała Podlaska 1986; W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746). Działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa 2000.

jej synowie: Michał Kazimierz (1702–1762), hetman wielki litewski, wojewoda wileński, i Hieronim Florian (1715–1760), chorąży litewski, z nabytymi w latach 30. XVIII w. zamkami w Słucku i Żółkwi. Prowadzone sukcesywnie prace remontowe wymagały jednak znacznych nakładów, związanych nie tylko z zakupem odpowiedniego, luksusowego wyposażenia, ale przede wszystkim z pozyskaniem dużego zespołu rzemieślników umiejących sprostać wysokim wymaganiom zleceniodawcy, jakim była księżna Anna, a to spowodowało, że z opisywaną działalnością Radziwiłłów wiąże się powstanie pierwszych, zorganizowanych na wzór europejski manufaktur na terenie Rzeczypospolitej. Już w 1722 r. z inicjatywy księżnej Anny powstała w Nalibokach huta szkła luksusowego, a w latach 20. XVIII w. m.in. szlifiernia kamieni w Porosiukach, sukiennia w Białej Podlaskiej i warsztaty kobiernicze w Cycyborku, a w następnej dekadzie huta szkła zwierciadlanego w Urzeczcu, szlifiernia kamieni pólslachetnych w Jankowiczach, fajansarnia w Białej itp.

W Białej², będącej pod opieką Anny Radziwiłłowej, w ciągu 20 lat pałac został gruntownie wyremontowany i rozbudowany, m.in. podniesiono o jedną kondygnację galerie. Nie ograniczono się tylko do wnętrz reprezentacyjnych, renowacji poddano apartamenty prywatne, boczne galerie i pokoje gościnne w oficynach oraz rozbudowano zaplecze gospodarcze. Szczególne nasilenie prac przypadło na lata 1739–1743, kiedy to powstały m.in. reprezentacyjne pomieszczenia – Gabinet i Galeria Zwierciadlane na parterze i Apartament z Pokojem Złotym na piętrze, które były dziełem pracowni stolarskiej z Białej oraz hutników z Nalibok i Urzeczca³.

W skład utworzonej wtedy pracowni stolarskiej wchodził stolarze pochodzący z różnych ośrodków⁴. W rozliczeniach robót wymienieni zostali m.in. rzemieślnicy gdańscy – np. Georg Wagass (Jerzy Wagus, od 1734 r.), człuchowski – Kristian Kieyler (Kiel, od 1737 r.), grudziądzki Jakub Wiese (od

² B. Górny, *Monografia powiatu bialskiego, województwa lubelskiego*, Biała Podlaska 1939; E. Łopaciński, *Zamek w Białej Podlaskiej. Materiały archiwalne*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1957, nr 1, s. 27–48; J. Baranowski, *Pałac w Białej Podlaskiej. Próba rekonstrukcji stanu z XVII w.*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1967, nr 1, s. 39–54.

³ A.J. Kasprzak, *Gabinet i Galeria Zwierciadlane w pałacu w Białej Radziwiłłowskiej*, [w:] *Rzemiosło artystyczne. Materiały Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, t. 1, red. R. Bobrow, Warszawa 1996, s. 85–98.

⁴ Na potrzeby nowo wyposażanego pałacu bialskiego i pałacyków w Sławocinku i Rozkoszy kilkakrotnie tworzone pracownie stolarskie, np. w 1728 r. w skład stolarni wchodził stolarze: człuchowski, Rudzki z Woli, Woskrzenicki, zamkowy Wawrzyniec, litewscy: Mikołaj Trąba, Stefan Dawidowicz, Łukasz Kuniewicz, Mikołaj Kuniewicz, Stefan Chlebowicz, Horbowczyk, Hrycko Jacewicz, Iwan Wytowicz, Haraszum Jarmokowicz (Национальный исторический архив Беларуси в г. Минске (Państwowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku; dalej: PHABM), f. 694, op. 2, nr 10770).

Il. 1. Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746), kanclerzyna wielka litewska, wdowa „Icones familiae ducalis Radivilianae...”, 1758. Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie.

1737 r.), frydlandzki, Ignacy Niemiec, majster z Półbrzegów, stolarze litewscy np. Krożka, a także Her i Bajer pochodzący z Saksonii.

Johann Christoph Herr⁵ prawdopodobnie przebywał w Białej już w lutym 1741 r., gdyż odnotowano wówczas wydanie *2 funtów kleju do roboty stolarzowi Niemcowi Nowotnemu drezdeńskiemu*. Zwerbowany został w Dreźnie dużo wcześniej, być może już w maju 1740 r., przez wysłannika księżnej, kapitała Adama Gottliba de Rohra, który zajmował się nie tylko poszukiwaniem rzemieślników, ale także zbieraniem informacji o zasadach działania saskich manufaktur⁶. Pozyskanie stolarza pochodzącego z Saksonii miało istotne znaczenie dla księżnej postrzegającej Drezno jako centrum wyrafinowanej sztuki dworskiej, tym bardziej, że w latach 30. znalazła się ona pod wpływem mody na „chińszczyznę”, zaś Drezno – po Londynie, Holandii czy walońskim Spa – było jednym z bardziej znanych ośrodków, gdzie wykonywano modne meble z dekoracją *chinoiserie*⁷.

Wzorując się na królach – Augustcie II i Augustcie III – nowo wyposażane wnętrza pałacu w Białej księżna Radziwiłłowa urządziła zgodnie z wymogami panującej wówczas mody, szczególnie uwzględniając nowości i osobliwości. Wiele z wykonanych mebli nawiązywało do mebli drezdeńskich nie tylko typem, ale także charakterystyczną dekoracją imitującą chińską lakę – te określane były jako *chińsko lakierowane*.

W I. ćwierci XVIII w. cech stolarski w Dreźnie znacznie zwiększył ilość swoich członków: w 1716 r. było 48 działających majstrów, w 1732 r. – 63, w 1733 r. – 71⁸. Jest prawdopodobne, że przy tak dużej ilości mistrzów

⁵ W spisie rzemieślników z Drezna zamieszczonym w liście Adama Gottliba de Rohra z 13 XII 1740 r. zapisany został jako Johann Christoph Herr (PHABM, f. 694, op. 2, nr 10783). Jego drugie imię wymienione było również w *Asygnacji Szmulowi Ickowiczowi* – „Na wypłacenie 10 czerw. zł Johanowi Christofer Herr stolarzowi w Białej...” z 23 sierpnia 1744 (PHABM, f. 694, op. 2, nr 10786). W pozostałych dokumentach określano go jako Johanna Herra, a najczęściej jako Hera.

⁶ Przebywający w 1740 r. w Dreźnie kapitał Adam Gottlieb de Rohr informował księżnę o zatrudnianych tam rzemieślnikach, np. w maju zostały podpisane kontrakty z majstrem Johannem Fridrichem Heinke, hutnikiem tafel, Matiaszem Adlerem (Etler?), hutnikiem kryształów, Casparem Bauereem (Pavre? Power?) oraz nowym faktorem huty nalibockiej, Johannem Christianem Ditze (kontrakty: Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], AR XXIII, 516; XXIX, 5). O manufakturach saskich: *Rzetelna i obszerna rezolucja punktów od Bachsztroma zasłanych ... w Dreźnie d. 16 maja 1739. Adam Gottlieb de Rohr czy Obszerna Informacja o fabrykach zwierciadłowych i farfurowych przy tym taksa zwierciadeł i Farfur cudzoziemskich przesłana od p. kapitała Rohra z Drezna, d. 12 Dec. 1742.* (AGAD, AR XIX, U VII, 5).

⁷ A.J. Kasprzak, S.S. Mielezkiwicz, „Chińska robota” w *inwentarzach pałacu w Białej Podlaskiej i zamku w Nieświeżu z 1764 roku*, [w:] *Sztuka Chin*, red. J. Wasilewska, Warszawa 2009, s. 261–276.

⁸ G. Haase, *Dresdener Möbel des 18. Jahrhunderts*, Leipzig 1983, s. 19, ustawa cechowa z 1712 r. pozwalała na zatrudnianie w warsztacie czterech towarzyszy.

zapotrzebowanie na ich wyroby było ograniczone, a młodszy – jeszcze nieobciążony rodzinami rzemieślnicy – mogli decydować się na szukanie możnych zleceniodawców poza Saksonią, np. w Rzeczypospolitej na licznych dworach polskich magnatów. Wśród udających się w podróż do Polski rzemieślników 13 XII 1740 r. wymieniony został także Her, w styczniu zaś potwierdzono jego pobyt w pałacu warszawskim. Zapewne, zgodnie z obowiązującymi na dworze Radziwiłłowej zasadami, został z Herem spisany typowy, prawdopodobnie trzyletni kontrakt. Określono w nim zakres obowiązków, roczną gratyfikację oraz utrzymanie (np. nieodpłatne mieszkanie i ordynarię⁹). *Przed wszystkim zagwarantowano w nim książęcej wykształcenie co najmniej jednego ucznia, czego potwierdzeniem mogą być zapiski z lat 1741–1744 o uczących się dwóch chłopcach*¹⁰.

Drezdeński rzemieślnik został od początku włączony w modernizację wnętrz pałacowych, o czym świadczą adnotacje o pobieraniu z magazynu gwoździ, kleju oraz blach cynowych i mosiężnych. W cytowanym przez Wandę Karkucińską niedatowanym kontrakcie, zapewne z lat późniejszych, określa się go jako stolarza *kunstownego*, o umiejętności pracy ze szlachetnym drewnem, mosiądzem, biegłego w sporządzaniu klejów¹¹. Na podstawie powierzanych mu materiałów można domyślać się, że specjalnością Hera była technika inkrustacji¹². Do nielicznych potwierdzonych archiwalnie prac w Białej należy zaliczyć wykonaną w marcu i kwietniu 1743 r. fornirowaną i intarsjowaną orzechem posadzkę w Gabinetzie Zwierciadlanym, ze znajdującym się pośrodku monogramem – *cyfrą mosiężną, cynową i w środku macicą*

⁹ AGAD, AR V, 9503: Listy: Meyn Chrystian Karol z 6 marty 1741 z Białej, „Stolarze Niemcy o wydanie reszty ordynarii [proszą]”.

¹⁰ PHABM, f. 694, op. 2, nr 10784: *Rozchód skarbcza*, 7bris 1741 – „Żelaza chłopcom do szkatułki stolarza drezdeńskiego”; f. 694, op. 2, nr 10785, *Rozchód skarbcza*, 9bris 1742 – „Pilniki dla chłopców stolarza drezdeńskiego”, „Piłę, heblów – chłopcom dwóm uczącym się u Hera stolarza drezdeńskiego”; Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Vilnius (Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie; dalej: LPAHW), f. 459, op. 1, nr 2491, *Rozchód skarbcza*, 7bris 1743 – „Wosku do ... roboty chłopców Hera”; aug 1744 – „Bretnalów chłopcom którzy uczyli się u Hera”; 9bris 1743 – „Sukna granatowego Miklauzowi uczniowi Hera stolarza”, który w lutym 1744 został określony jako stolarz – „Blachy na okownie szkatułki Miklauga stolarza”.

¹¹ W. Karkucińska, *Anna z Sanguszków...*, s. 169.

¹² W środowisku drezdeńskim sztuka inkrustacji, z uwzględnieniem metali nie była popularna. Zaledwie jeden ze stolarzy dworskich, Peter Hoese (1686–1761) z Lipska, który odbył wędrowkę czeladniczą do Włoch i Francji, znany był ze zastosowania tej techniki, m.in. w 1727 r. wykonał szafę na podstawie z szufladami, z dekoracją z kości słoniowej, ze złocistym „mosiądzem” na czarnym drewnie. Słynął także z innych oryginalnych pomysłów, takich jak polerowanie mebli za pomocą oleju na połysk lustrzany z matowym „połyskiem jedwabiu”. Około 1750 r. także stolarzy Michaela Kimmela i Johanna Gottfrieda Leuchte chwalono za „mosiężne” wkładki, ale było to zjawisko chwilowe (G. Haase, *Dresdener Möbel...*, s. 24).

perłową wysadzoną¹³ – prawdopodobnie inicjałami księżnej Anny. Saksończyk musiał być zdolnym rzemieślnikiem, powierzono mu bowiem m.in. wykonanie epitafium Radziwiłłowej, które jeszcze za jej życia zawisło w kościele reformackim św. Antoniego w Białej Podlaskiej¹⁴. Możemy przypuszczać – ze względu na wykonawcę – że było ono w całości drewniane, zaś wydawane pomiędzy listopadem 1743 a czerwcem 1744 ze „Skarbca” materiały – cyna, miedź, drut mosiężny i stal – świadczą o bogatej, inkrustowanej metalicznej dekoracji o zróżnicowanej, złocisto-srebrnej kolorystyce, na dodatek błyszczącej, gdyż powierzchnia została dodatkowo wypolerowana. Jeżeli przyjąć, że zdecydowano się na czarne podłoże drewniane, to można stwierdzić, że uzyskano niezwykle widowiskowy efekt.

Z okresu bialskiego zachował się przypisywany Herowi stolik zdobiony cynową inkrustacją z motywami heraldycznymi, który wykonany został w latach 1741–1744 dla Michała Serwacego Wiśniowieckiego, hetmana wielkiego litewskiego i jego żony Tekli Róży z Radziwiłłów¹⁵. Innym, późniejszym jego dziełem jest sekretarzyk podróżny z lat 1745–1747, przeznaczony dla tej samej księżnej i jej trzeciego męża Michała Antoniego Sapięhy, wojewody podlaskiego¹⁶. Oba sprzęty znajdują się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie. Forma stolika i jego dekoracja zdradzają powinowactwo z meblarstwem drezdeńskim lat 1720–1740, jednak nie wiadomo, czy „abrys” narzucony został przez księżną Annę, czy też forma wpływała z doświadczeń

¹³ A.J. Kasprzak, *Gabinet i Galeria Zwierciadlane...*, s. 90–93. Według wykazów miesięcznych pobieranych materiałów ze „Skarbca” i kwitów Her otrzymał na wykonanie podłogi w Gabinetecie Zwierciadlanym: w listopadzie 1742 r. drut mosiężny (PHABM, f. 694, op. 2, nr 10785), w marcu 1743 r. klej (LPAHW, f. 459, op. 1, nr 872), w kwietniu 1743 r. – blachy mosiężne (LPAHW, f. 459, op. 1, nr 873); a następnie w maju 1743 r. wosk (PHABM, f. 694, op. 2, nr 10739) i szcztokę do chędożenia podłogi (LPAHW, f. 459, op. 1, nr 2491).

¹⁴ Niezachowane. Po kasacie klasztoru w 1867 r. kościół stał się filią kościoła parafialnego św. Anny; w 1869 r. cerkwią unicką; w latach 1875–1915 cerkwią prawosławną; wyposażenie kościoła zostało przeniesione do okolicznych parafii. Według wykazów miesięcznych pobieranych materiałów ze „Skarbca” i kwitów Her otrzymał na wykonanie Epitafium: w listopadzie 1743 r. – bretnale, w marcu 1744 r. – drut mosiężny, w kwietniu – cynę, stal, ołów „do zaliwania gwoździ do Epitafium”, w maju miedź, a w czerwcu „Tryplu do polerownia epitafium” (LPAHW, f. 459, op. 1, nr 2491).

¹⁵ Stolik: konstrukcja – grusza, świerk, fornir – grusza i dąb barwione na czarno (naśladownictwo hebanu), inkrustacja – stop cyny i srebra; wym.: wys. 76 cm, blat: dł. 85,8 cm, szer. 51 cm; nr inw. SZMb 1326 MN. W wyniku podziału majątku Wiśniowieckiego w 1749 r. stolik przeszedł na własność Ogińskich (po Annie z Wiśniowieckich Ogińskiej (1695–1732), a następnie Brzostowskich (po Genowefie z Ogińskich Brzostowskiej (1728–1792) i Krasickich (po Anieli Marii z Brzostowskich Krasickiej (1816–1903), w XIX w. przechowywany w zamku w Lesku. Dar dr. Juliana Gozdawy-Godlewskiego z Zürichu z 1960 r.

¹⁶ Sekretarzyk podróżny: konstrukcja – jesion, snycerka – brzoza, inkrustacja – cyna; okucia – stal, mosiądz; wym. wys. 77,1 cm, blat: dł. 90,5 cm, szer. 51,5 cm; nr inw. SZMb 1908 MN. Zakup od Franciszka Pułaskiego z 2 IV 1935 r., za 1230 zł.

Il. 2–4. Stolik z herbami Michała Serwacego Wiśniowieckiego (1680–1744), hetmana wielkiego litewskiego i jego żony Tekli Róży z Radziwiłłów (1703–1747), 1741–1744, zb. Muzeum Narodowego w Warszawie, nr inw. SZMb 1326 MN. Fot. Stanisław Stefan Mielezkiwicz.

i praktyki saksońskiego mistrza. Prawdopodobnie w tym samym czasie Her wykonał dla Tekli Róży *szafkę czarną rogową bez nóżek... cyną wybijaną*, po jej śmierci przekazaną w 1749 r. do Nieświeża¹⁷. Nie można wykluczyć, że wytwarzał on w Białej także meble, które wykańczane były malowidłami imitującymi dalekowschodnią laskę.

¹⁷ AGAD, AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 7, list z 30 Xbris 1749 z Nieświeża do majora Trzczińskiego „...szafkę czarną rogową bez nóżek po X wojewodzinie podlaskiej siostrze mojej [Tekli Róży, żonie Michała Antoniego Sapiehy] tam będącą a cyną wybijaną odsyłać WP do mnie do Nieświeża...”.

Il. 5–7. Sekretarzyk podróżny z herbami Michała Antoniego Sapiehy (1711–1760), wojewody podlaskiego i jego żony Tekli Róży z Radziwiłłów (1703–1747), 1745–1747, zb. Muzeum Narodowego w Warszawie, nr inw. SZMb 1908 MN. Fot. Stanisław Stefan Mielešzkiewicz.

Saksoński stolarz prawdopodobnie opuścił Białą jesienią 1744 r. Ostatni zapis dotyczy wypłacenia 23 sierpnia specjalnej gratyfikacji w wysokości 10 czerw. zł, co może być związane z pokazem dla uczniów *ciągania listew mosiężnych... aby na potym umieli robić*¹⁸. Nie można wykluczyć też, że przedłużył kontrakt z księżną Anną lub że pracował dla Tekli Róży z Radziwiłłów

¹⁸ LPAHW, f. 459, op. 1, nr 2491 – *Rozchód skarbcza*, aug. 1744 „Błachi mosiężnej ciężkiej [...do] ciągania listew mosiężnych na próbe chłopcom którym ma pokazać Her stolarz przy odjeździe

*Sapieżyny. Mecenasem, z którym związał się dożywotnio, był starszy syn Anny – Michał Kazimierz Radziwiłł z Nieświeża, w którego majątku w Łachwie Her wzmiankowany był jesienią 1745 r.*¹⁹

Michał Kazimierz – z racji posiadania olbrzymiego majątku oraz wysokiej pozycji, dzięki piastowanym godnościom hetmana polnego, a następnie wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego – był osobą szczególnie predestynowaną do roli „głowy” rodziny z powodu *szczerego przejęcia się ważnością imienia rodowego* i potrzeby odpowiedzialności za prestiż rodziny²⁰, dlatego też podejmował liczne starania o utrzymanie lub przywrócenie dawnej świetności rezydencjom rodowym, zarówno z powodów praktycznych, jak i w celach propagandowych.

Koniec lat 40. i początek 50. to dla zamku nieświeskiego okres remontów, modernizacji i ponownego wyposażenia zgodnie z panującą modą. Bezpośrednią zleceniodawczynią i odbiorcą prac pod nieobecność męża była jego żona Franciszka Urszula z Wiśniowieckich. Z tymi zakrojonymi na znaczną skalę robotami związane było sprowadzenie Johanna Hera do Łachwy i założenie pod jego kierownictwem stolarni. Wówczas powstały m.in. w latach 1747–1749 stoliki i szafy do biblioteki zamkowej²¹, w 1758 r. obudowa zegara²²

aby na potym umieli robić”; PHABM, f. 694, op. 2, nr 10786 – Asygnacja Szmuyłowi Ickowiczowi z 23 aug 1744 „Na wypłacenie 10 czerw. zł Johanowi Christofer Herr stolarzowi w Białej...”.

¹⁹ Nie można wykluczyć, że Her zaczął pracować dla Michała Kazimierza już na początku roku 1745 r. (zwyczajowo podpisywano trzyletnie kontrakty), ponieważ kontrakt kończył się na początku 1748 r., książę Michał Kazimierz wydał 14 XII 1747 r. rozporządzenie Żychowickiemu, administratorowi łachewskiemu, że należy „przytrzymać po kontrakcie Herra stolarza” (AGAD, AR XXIX, 5, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, punkta Żychowickiemu z 14 Xbris 1747).

²⁰ T. Zielińska, *Więź rodowa domu radziwiłłowskiego w świetle diariusza Michała Kazimierza „Rybeńki”*, „Miscellanea Historico-Archivistica” 1989, t. 3, s. 176.

²¹ Decyzję o wykonaniu mebli do Biblioteki zamkowej w Nieświeżu podjęto 7 X 1747 „Zlecenie dla stolarza Herra i stolarzy Czuczewickich i Łachwowskich na Bibliotekę w Nieświeżu” (AGAD, AR XXIX, 5, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych), następne ordynanse związane były z ponagleniami księcia i przyjazdami stolarzy do Nieświeża: list z 29 marca 1748 z Czuczewicz do Żychowickiego „...drzewa, które są gotowe do Biblioteki mojej Nieświeskiej jako najprędzej odsyłać owe do Nieświeża wraz z tym wszystkim drzewem którego będą stolarze jadący do Nieświeża dla roboty (AGAD, AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 7), relacja Antoniego Kazimierza Zdanowicza z 18 kwietnia 1748 „...stolarze Łachewscy iak staną tu do Roboty do zakończenia szaf w Bibliotece” i z 27 września 1748 „w Bibliotece stolarze ... robotę pospieszają lubo czasy mroźne y dla tego onym z uprzykrzeniem iest, bo nie ma drzewa gdzie ruszyć” (AGAD, AR V, 18919 – Listy: Antoni Kazimierz Zdanowicz), i ponowne ponaglenia Księcia z 3 marca 1749 „...stolarze z stolikami y szafami y wszystką generaliter robotą co do Biblioteki mojej Nieświeskiej należy niechay przyjeżdżają...” (AGAD, AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 7, z 3 marca 1749, z Nieświeża do Żychowickiego).

²² AGAD, AR XXIX, 9, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, Ordynans dla Żychowickiego z 1 lipca 1758 – „Aby Herra stolarza do Nieświeża przysłał ze wszystka robotą do zegara u niego będącą”. W Nieświeżu zegary tego typu były na wyposażeniu pałacu; części do zegarów wahadłowych sprowadzano z Królewca.

(zapewne szafowo-podłogowego) oraz w 1759 r. ławki i konfesjonały²³ do kaplicy zamkowej o charakterystycznej, podobnej do tej, jaką zastosowano w przypadku wspomnianych stolików, dekoracji nabijanej cyną.

W latach 1751–1753 podobnym przemianom uległ również kościół jezuicki, który został poddany *gruntownej renowacji wnętrza*. Część wyposażenia wykonano w pracowni stolarskiej w Łachwie²⁴. To właśnie tam powstały: drzwi do zakrystii, ambona i ławki do kościoła, balustrada oddzielająca prezbiterium od transeptu, wyposażenie nowej zakrystii w szafy, komody (?), stoły i pulpity *chinskim Pohostem czarno lakierowane*, a przede wszystkim ołtarz relikwiarzowy w bocznej kaplicy św. Andrzeja²⁵ oraz jego bliźniaczy, późniejszy

²³ AGAD, AR XXIX, 9, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, polecenie z 30 czerwca 1759 – „[aby] Herr klawicymbał który reperuje wysłał do Nieświeża wraz z ławki zamkowej do kaplicy”.

²⁴ AGAD, AR XXIX, 7, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, polecenie z 15 sierpnia 1752 – „P. Her za odebraniem tego ordynansu mego masz robotę która iest gotowa do kościoła należąca wraz do Nieświeża wyprawować iaka iest gotowa, to wszystkie wyprawować y sam item z Instrumentami stolarskimi y warsztatem y chłopcami masz przyjeżdżać do Nieświeża. Co ma P. Ekonom Łachewski to wszystko sprowadzić dawszy sposób jaki czy łędem czy wodą...”.

²⁵ A.J. Kasprzak, *Ołtarze zwierciadlane z bocznych kaplic kościoła jezuickiego w Nieświeżu*, [w:] *Rzemiosło artystyczne. Materiały Sesji Oddziału Warszawskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, t. 2, red. R. Bobrow, Warszawa 2002, s. 227–238. AGAD, AR XXIX, 6, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych – „Postulata regulujące się do woli Pańskiej JOX Fundatora (kościół jezuitów)” z 1 Xbris 1751: ...3. Upraszam o naznaczenie pewnych stolarzów którzy by Ramy do okien kościelnych zimową porą wygotowali iż by stopnie do wielkiego ołtarza nowe zrobili [odp. Księcia: dwóch miejskich stolarzów naznaczyć ażeby Ramy stopnie y szafy do zakrystii przez zimę porobić ... a pan Heski ma dać abrys], 4. Upraszam o ordynans Pański aby z Łachwy do Zakrystii drzwi sprowadzono, do kościoła ławki, ambonę, ołtarz na relikwie, ... 12. Upraszam o ordynans do Łachwy, aby tam stolarze do nowej zakrystii, szuflady, szafy wcześniej sporządzali”; AR XXIX, 7, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, z 15 aug 1752 z Nieświeża „P. Her za odebraniem tego ordynansu mego masz robotę która iest gotowa do kościoła należąca wraz do Nieświeża wyprawować iaka iest gotowa, to wszystkie wyprawować y sam item z Instrumentami stolarskimi y warsztatem y chłopcami masz przyjeżdżać do Nieświeża. Co ma P. Ekonom Łachewski to wszystko sprowadzić dawszy sposób jaki czy łędem czy wodą...”; z 16 aug 1752 „P. Her – po wykonaniu roboty dla kościoła Nieświeżskiego, przywieść to do Nieświeża”; AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 11, do Żychowickiego z 9 7bris 1752 „Przyjechawszy tu Her z stolarzami ponieważ z sobą roboty nieprzywiózł swojej do kościoła tutejszego ... jak najprędzej wyprawuj”; do Żychowickiego z 25 7bra 1752 „Jak przyjadą tam do Łachwy z Herem maystrem stolarze aby podług abrysu Im danego robili pospiesznie tak szafki do Zakrystii Nieświeżskiej nowej jako y konfesjonały”; AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 11, z Nieświeża do Żychowickiego z 28 aprilis 1753 „Her ze wszystkimi stolarzami Łachewskimi zabrawszy wszystkie roboty swoje do kościoła tutejszego XX Jezuitów należącego tak skończoną oraz co potrzeba materiałów drzewa których tu dostać nie można do zakończenia oney ażeby jak nayprędzey tu do Nieświeża przyjeżdżał”; AR V, 19044 – Listy: Piotr Józef Żychowicki do Księcia „Hera stolarza któremu naznaczyliśmy podwoły pod robotę stolarską do kościoła y inszo która do WOX przywiezie wyprawilem, ambona niezaczęta, cymbarium nie skończone”; AR XXIX, 9, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, Ordynans P. Zawistowskiemu Administratorowi łachewskiemu z 10 maja 1759, aby „Herowi przykazał aby cyborium i inne roboty przywoził” i „aby stolarze posadzki jak najwięcej wygotowali”.

odpowiednik w kaplicy św. Piotra²⁶. Her zajmował się także renowacją mebli uszkodzonych lub starych, na co wskazuje zapis o reperacji klawicymbału z Nieświeża²⁷ czy stołu z Żółkwi²⁸.

Stolarz, podobnie jak w Białej u księżnej Anny, tak i w Łachwie u Michała Kazimierza szkolił młodych rzemieślników. W 1747 r. Żychowicki – administrator łachewski – donosił Radziwiłłowi, że *chłopcy Niemca stolarza, Łachewskich trzech, z Korelicz dwóch maio dobrą aplikację do roboty y dorysowania niektóre teraz robią szafy z stolikami y szkatułki*²⁹. Przez lata stanowili oni podstawowy zespół rzemieślników związanych ze stolarnią, ich zdolności i wyroby często były chwalone i doceniane³⁰.

O charakterze i życiu prywatnym Hera niewiele możemy powiedzieć. Na początku pobytu w Łachwie w grudniu 1745 r. z niewiadomego powodu został pobity przez trzech pracowników administracji: *Wołodzkę pisarza p. Administratora, pachółka p. Ancuty i Łukasza Ogrodniczka. W wyniku tego zdarzenia Radziwiłł otoczył szczególną opieką stolarza: pilno zalecam tym ordynansem Moim Ażebyś (...) Herrowi stolarzowi memu wszelką dawał Protekcją nicości iakowey potrzeby y Onego Za wszystkim Zastępował niepozwalając nikomu y naymniejszey czynić krzywdy pomienionemu Herrowi iako memu rzemieślnikowi pod Łaską moią zalecam...*³¹. Wiadomo także, że już w latach 40. Her miał problemy z nadużywaniem alkoholu, które nasiliły się w okresie późniejszym³², wydano nawet w tej sprawie specjalny ordynans do

²⁶ AGAD, AR XXIX, 11, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, ordynans z 20 marca 1764 „Ordynans do Hera stolarza aby do kościoła OO Jezuitów nieświeskich taką robotą jak ambona zrobił ołtarz do św. Piotra”.

²⁷ Zob. przyp. 23. Zapewne naprawiał obudowę klawicymbału, jednak nie można wykluczyć, że chodziło o płytę rezonansową.

²⁸ AGAD, AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 7, Ordynans dla Żychowickiego z 16 lipca 1748 z Nieświeża „...stół przywieziony z Żółkwi oddany do reperacji Niemcowi stolarzowi rozkażesz temu stolarzowi aby nie reperował...”.

²⁹ AGAD, AR V, 19044 – Listy: Piotr Józef Żychowicki, list z 12 marca 1747 z Łachwy; AR XXIX, 7, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, „Arenda Łachewska, klarygacja” 1755 – „chłopcom trzem Herra Prokopowi, Łukaszowi i trzeciemu”.

³⁰ AGAD, AR V, 18558 – Listy: B. Jan Zawistowski, list z 21 juny 1760 z Nieświeża: „Łukasz Boziukiewicz stolarz edukacji Hera umarł na którego miejsce chodzi brat młodszy” i 1 marca 1762 z Łachwy „Prokop stolarz edukacji Hera który był doskonały do robót stolarskiej fornerowanych ... umarł. Brat prosi o pracę”.

³¹ PHABM, f. 694, op. 3, nr 2577, „Inkwizycja w sprawie Johana Herra stolarza Niemca po pobici przez różnych osób ... w Łachwie” z 21 Xbris 1745; AGAD, AR V, 18919 – Listy: Antoni Kazimierz Zdanowicz, list z 22 Xbris 1745 z Łachwy – „Ziachawszy wyprowadziłem Inkwizycję racyjne pobicia stolarza Niemca przez pisarza Wołodzke”; XXIX, 5, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, Ordynans Michała Kazimierza Radziwiłła z 25 marty 1746 do Żychowickiego administratora dóbr Łachewskich.

³² AGAD, AR V, 19044 – Listy: Piotr Józef Żychowicki z 12 marca 1747 z Łachwy – „zaś Master Niemiec czenstu pius”; PHABM, f. 694, op. 3, nr 25, „Punkta Żychowskiego administratora

arendarzy – zabraniający wydawania mu wódki – oraz zakazano mu opuszczania „zamku”. W 1769 r. wspomniany był ponadto w listach do księcia Karola Stanisława, syna Michała Kazimierza, jako osoba poważnie chora na nogi³³.

Her zmarł zapewne w Łachwie w 1779 r., gdyż w kwietniu tego roku w liście do ekonoma łachewskiego książę wymienił go jako zmarłego i kazał wypłacić żonie zaległą wypłatę³⁴. A ożenił się Saksończyk prawdopodobnie po przybyciu na Litwę. Początkowo wysokie uposażenie otrzymywane z Arendy Łachewskiej (w 1755 – 1000 tyńfów) umożliwiało mu zapewne dostanie życia³⁵, sytuacja jednak zmieniła się, gdy zabrakło protekcji Radziwiłła. Podczas wieloletniej nieobecności Karola Stanisława dobra uległy degradacji, brak zamówień ze strony dworu spowodował, że stolarnia ograniczyła działalność, a to znacząco wpłynęło na zarobki zubożałych tym samym rzemieślników. W 1780 r. donoszono księciu – *Herowa Stolarzowa bez żadnego sposobu mieszkająca zaległej kilka Beczek zboża mężowi swemu ordynaryi dopomina się*. Również w 1785 r. jego nieznaną z panińskiego nazwiska żona Agnieszka dostała wsparcie od księcia *przez zasługi jej męża nieboszczyka stolarza*³⁶. *Zmarły mistrz Saksończyk zapewne pochowany został na łachewskim cmentarzu*.

Johan Her, opuszczając Saksonię w 1740 r., prawdopodobnie nie przypuszczał, że nigdy do niej nie wróci. Być może – poszukując swojego miejsca – zamierzał wiązać się z różnymi dworami. Liczył na to, że jego umiejętności zostaną odpowiednio docenione, pracą zyska dostatek, a osiągnięciami – szacunek. Trudno dziś określić styl Hera, gdyż mało jest znanych jego dzieł, a te, które się zachowały, to głównie wyposażenie kościelne. Należy też pamiętać, że na jego twórczość wielki wpływ miała wola i gust zlecniodawców. Zapewne księżna Anna z Sanguszków Radziwiłłowa, a później Franciszka Urszula z Wiśniowieckich i jej mąż Michał Kazimierz Radziwiłł narzucali mu – podobnie jak innym rzemieślnikom (również i stolarzom) – swą wolę, silnie ograniczając

łachewskiego z 19 bris 1751”, „3. Hera stolarza żadną miarą niemogę utrzymać od Pijaństwa jużem przykazał Arendarzom azeby niedawani gorzałki, kapralowi przykazałem aby nie wypuszczał z zamku”

³³ AGAD, AR V, 10030 – Listy: Karol Morscheidt, komendant czarnych huzarów w Słucku, list z 25 febr 1769 z Łachwy do komisarza Kalepińskiego: prośba o wsparcie i danie zaległej ordynarii „za chorym na nogi upadłym P. Herrem stolarzem starym y zasłużonym majstrem, który obłożnie leżąc”.

³⁴ AGAD, AR IV, Kopie listów Karola Stanisława Radziwiłła, t. 31, 7 aprilis 1779 z Nieświeża do Drażyńskiego łowczego puszczy łachewskich: „...stolarze łachewscy ... o naczynia skarbowe po zeszyłem Herze majstrze [upominali się] ... proszę ... opłacić zaległości żonie”.

³⁵ AGAD, AR XXIX, 7, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, „Arenda Łachewska, kłarygacja” 1755: „Herrowi stolarzowi na rok tyńfów 1000”.

³⁶ AGAD, AR XXIX, 16, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, z 19 7bris 1785 – „Ordynacja dla Agnieszki Herowey, przez zasługi jej męża nieboszczyka stolarza”.

indywidualność i osobiste kreacje na rzecz sprawnego wykonywania swoich pomysłów bądź powielania wskazanych mu wzorów³⁷. Być może wspomniane „pijaństwo” w latach 50. było nieświadomą odpowiedzią na narzucone mu ograniczenia, będące również prawdopodobnie unicestwieniem jego szansy opuszczenia dóbr Radziwiłłowskich, gdyż już w grudniu 1747 r. książe zalecał administratorowi łachewskiemu aby *przytrzymać po kontrakcie Hera stolarza*³⁸. Późniejsze opuszczenie Litwy było już niemożliwe, bowiem wybuch wojny siedmioletniej w 1756 r. i zajęcie Saksonii przez Prusy spowodowałyby dołączenie Hera do dużego grona uciekających przed wojną artystów. Ponadto kłopoty ze zdrowiem (w tym zapewne alkoholizm) znacznie ograniczyły jego wydajność, a co za tym idzie, możliwość pozyskania kolejnego możnego projektora. Sprawę pogarszała dodatkowo sytuacja polityczna Karola Stanisława, który w 1764 r. skazany został na wieloletnią banicję. Lata jego nieobecności znacząco przyczyniły się do upadku gospodarczego dóbr, tym samym jego zubożali rzemieślnicy „uwiązani” zostali do miejsc, w których przebywali. Hera wszystko to związało dożywotnio z Łachwą.

³⁷ PHABM, f. 694, op. 2, nr 398, „Dyspozycja Graffowi z 6 sierpnia 1738 r. Stolarze Niemcy niechay robią bióra taką manierą jaką zostawuję, malarze niej je na czarno kończą”; AGAD, AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 7, 1 augusta 1748 z Nieświeża do Żychowickiego: „... przysłane stamtąd biuro alis stół bardzo mi się podobał dla tego rozkażesz WP. Herowi ażeby porzuciwszy wszystkie inne roboty, kończył y robił iak najwięcej takich stołów, iak tam stanę z Ołyki...”; PHABM, f. 694, op. 3, nr 25, „Punkta Żychowickiego administratora łachewskiego” z 1 9bris 1751 „2. Łukasz stolarz swojej roboty do Pałacu Kazimierzowskiego podług rejestru y abrysu P. Architekta odesłał drzwi y ram sztuk 94”; AGAD, AR XXIX, 6, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, „Postulata regulujące się do woli Pańskiej JOX Fundatora (kościół jezuitów)” z 1 Xbris 1751 „...X: dwóch miejskich stolarzów naznaczyć ażeby Ramy stopnie y szafy do zakrystii przez zimę porobić ... a pan Heski ma dać abrys”; AR IV, Kopie listów Michała Kazimierza Radziwiłła, t. 11, list z 25 7bra 1752 z Nieświeża do Żychowickiego: „Jak przyjadą tam do Łachwy z Herem maystrem stolarze aby podług abrysu Im danego robili pospiesznie tak szafki do Zakrystii Nieświeskiej nowej jako y konfesjonały”; AR XXIX, 7, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych z 8 marty 1755 „Ordynans do Hera na zrobienie 12 stolików według załączonego modelu z fornirem dębowym i orzechowym”; AR XXIX, 11, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych, z 10 7bris 1763 „Ordynans p. Zawistowskiemu Ekonomowi łachewskiemu na zrobienie stolików podług modelu przysłanego...”. Podobnie było po śmierci Johanna Hera (AGAD, AR XXIX, 15, Kopie rozporządzeń gospodarczo-prawnych z 25 lutego 1782 „Dyspozycja Dróżyłowskiemu łowczemu łachewskiemu – posyłam krzeselko do stolarza na wzór podług którego 12 maja zrobić”).

³⁸ Zob. przyp. 19.

Summary

Johann Her – furniture maker to the Radziwiłł Princes

The Radziwiłł Princes from Nieśwież, because of the public offices they held, put special emphasis on maintaining their image, particularly in the 18th century. The power and greatness of the clan was manifested not only by their political and economic activities, but also by representative residences which were furnished with items produced in their own workshops.

To meet this need, craftsmen were sought both within the country and abroad. Craftsmen who were employed in the princely court often worked for representatives of successive generations – initially at the court of the wife of the Grand Lithuanian Chancellor, Anna Radziwiłł nee Sanguszko (1676–1762) in Biała Podlaska, next for her son Michał Kazimierz (1702–1746), Grand Lithuanian Commander and governor of Wilno Province, and after his death, for his son Karol Stanisław (1734–1790), governor of Wilno Province.

The cabinet maker Johann Her from Saxony, trained in Dresden, was employed by the Radziwiłłs from the 1740's. He first worked in Biała Podlaska, then at Nieśwież and in a furniture workshop specially created for him in Łachwa, the seat of Łachwa County. Here were created the furnishings for the Radziwiłł residences, including those in Nieśwież, Słuck and Ołyka, and also of churches, e.g. the Jesuit church in Nieśwież.

Anna Radziwiłł, protectress of craftsmen and a superb organizer of their industry, hired the already established furniture making master, who could execute any commission. It is difficult today to characterize Her's style, because few of his pieces survive; no doubt he was familiar with popular types of European furniture and ornamentation techniques typical in Saxon society. Probably the princess, as was the case with in her relations with other craftsmen, imposed her will on him, limiting his originality and personal designs in favor of creating the designs indicated by her.

From the Biała period, there remain two small pieces of furniture ornamented with pewter incrustation with heraldic motifs, which can be attributed to Her. These are: a small table created in 1730–1744 for the Wiśniowiecki Princes, Michał Serwacy and Tekla Róża nee Radziwiłł, and a travel secretary from 1745–1747, meant for the same princess and her third husband, Prince Michał Antoni Sapieha, Subchancellor of the Grand Duchy of Lithuania and governor of Podlaskie Province. Both items are now in the National Museum in Warsaw. The form of these pieces displays similarities with the Dresden style of furniture from 1720–1740. It is also possible that in Biała, Her created furniture that was decorated with paintings imitating far eastern lacquer.

During his stay in Łachwa, in the 1750's the furniture shop created, under Her's supervision, furnishings for the Jesuit church in Nieśwież – pulpit, reliquary side altar, and communion rail in front of the main altar. Very likely

Radziwiłł's furniture shop created other furnishings for this church, including an armchair and footstools surviving to this day.

For his many years of service for the Radziwiłłs, Her earned the title “Deserving in the Home of Their Excellencies the Princes,” even though the absence of Prince Karol Stanisław in the 1760's and 70's significantly impoverished the craftsmen connected with the Radziwiłł court, who were not working for lack of orders. Her died in Łachwa in 1779.

Translated by Thaddeus Mirecki